

הרב מנחם הכהן מכהן כיום כרב הראשי לרומניה וראש מרכז ספיר בירושלים. הוא שימש שנים רבות כרב תנועת העבודה והמושבות, עורך הירחון "מחננים", וכיד ימינו של הרב גורן זצ"ל. הוא חבר בוועדת הרבנים של ישיבת חובבי תורה.

משיב מלחמה: פסקי ההלכה של הרב שלמה גורן זצ"ל בענייני דת וצבא

הרב מנחם הכהן

ה וויכוח המתמשך מאז ראשית ימיה של מדינת ישראל ועד לימינו אלה, בשאלת מקומה של דת ישראל במדינה היהודית, מתמקד בשני מישורים:

מישור אחד: המשמעות הרעיונית הדתית-אמונית של הקמת מדינת ישראל. מישור זה מאוד אקטואלי בימים אלה, כאשר הכרעות מדיניות-פוליטיות נידונות בפורומים רבניים-הלכתיים המבקשים להחיל עליהם את סמכותם הדתית-הלכתית.

מישור שני: הצביון היהודי של מדינת היהודים. מה תהייה מראיה בפרהסיה של המדינה בשבתות וחגים, וכך במעמד האישי של תושביה היהודיים (חוקי האישות). בנוסף, אנו עדים לשילובם ויישומם בחיי היומיום של המדינה של חוקים בעלי אופי דתי סמלי (כמו איסור גידול חזיר ומכירת חמץ בפומבי בפסח) במערכת התחיקה של מדינת ישראל. תפיסת עולמו של הרב שלמה גורן בשני המישורים היתה מראשיתה ולאורך שנים חדה וברורה, הן מהבחינה ההגותית-רעיונית, והן מבחינת ההווייה היום יומית של חי המדינה.

הרב גורן ראה בהקמת מדינת ישראל את חידוש מלכות ישראל על כל מה שמשממע מהגדרה זו. הרב גורן היה משוכנע כי מוטלת עלינו חובה לשלב את חוקי ההלכה היהודית בכל מירקם חייה של מדינת ישראל. זאת, לא רק כדי לשמור על הצביון היהודי והפרהסיה שלה, אלא בעיקר כמתחייב ממה שלפי הגדרתו היא חידוש מלכות ישראל, ומכיוון שמדובר במלכות ישראל, המסקנה מכך שהשלטון של מדינת ישראל יש לו תוקף הרבה מעבר למה שיש לשלטון פוליטי-דמוקרטי המקובל בימינו. היינו, החלטות של השלטון יש להם במובנים רבים גם תוקף דתי הנובע מהיותו מלכות ישראל.

זאת ועוד, הרב גורן האמין כי חובתם של אישי תורה בימינו וסמכותם לחדש הלכות שהזמן גרמן, חובה וסמכות שאין הם רשאים ליפטר ממנה, המטילה עליהם חובה דתית-הלכתית לרענן הלכות עתיקות מימי מלכות ישראל ולהתאימן לחיי מדינה מודרנית ולצרכיה היומיומיים. כנגד תפיסת עולם זו, עמדה ועדיין עומדת תפיסת עולם דתית

אחרת, הרואה במדינה היהודית-הציונית ישות חילונית מובהקת שאין לה שום קשר עם מלכות ישראל ועל אחת כמה וכמה עם חוץ הגאולה של נביאי ישראל. מייצגיה של דעה זו מזוהים לרוב עם שומרי תורה ומצוות שלא הזדהו עם הרעיון הציוני, ואף ראו בו כפירה. אבל, היו גם ציונים דתיים שתפסו דעה זו כמו מייצגה הבולט, פרופסור ישעיהו ליבוביץ, שסבר כך לא רק בגלל שמדינת ישראל הציונית כוננה על יסודות חילוניים מובהקים, אלא גם מפני שעיקרה של ההלכה היהודית נוצרה וגובשה בגולה ודינה הותאמו לחיי עם ישראל בגלות, ולפיכך אין היא יכולה להיות רלוונטית לחיים של מדינה יהודית עצמאית בארץ ישראל. לכן, פרופסור ליבוביץ פעל והטיף להשתית את אורחות חייה של המדינה על בסיס חוקתי-אזרחי ודמוקרטי ולהפריד את הדת מהמדינה.

הדבר היחיד ששתי הדעות בעלי הפלוגתא הסכימו עליו, היה אי-הנחת מהגדרת מדינת ישראל כ"אתחלתא דגאולה", הגדרה שאומצה על ידי מועצת הרבנות הראשית לישראל בראשות הרבנים הראשיים הרצוג ועוזיאל, כמעין פשרה בין פלגים שונים של הציונות הדתית והקרובים לה (כמו פועלי אגודת ישראל), למהותה הדתית של המדינה. רב גורן האמין שתקומת מדינת ישראל, היא הרבה יותר מאשר "אתחלתא דגאולה", שאינה הגדרה הלכתית. הוא סבר שמעמדה ההלכתי של מדינת ישראל היא כמלכות ישראל לפני חורבן הבית:

תיתכן הקמת מדינה עצמאית לתקופת הביניים שבין חורבן הבית השני לתקופה המשיחית, מבלי שתהווה חלק מן התהליך המשיחי, ומבלי שיחולו עליה חובות של ביצוע המשימות המשיחיות ומבלי לראות בכך פגיעה בייעודי התורה והנביאים. כי כל מדינה כזו שאין בה ובשלטונה מגיוני המשיחיות, דינה כמדינה ישראלית לכל דבר ומעמדה כמעמד שלטון ישראל בתקופת השופטים או המלכים הכשרים. והיא יכולה להיות גשר לתקופה המשיחית כי זהו ייעודה של מדינה כזאת.¹ כמעט יובל שנים, מתקופת קום המדינה ועד להסתלקותו מן החיים (בשנת 1994), לא פסק הרב גורן מלהטיף ומלהוכיח את צדקת עמדותיו. הוא עשה כן באמצעות פירסום קבוע של מאמרים, בירורים תורניים ופסקי הלכה בעניינים אקטואליים, הבאים להוכיח שאפשר וניתן לקיים מדינה מודרנית ודמוקרטית על יסודות ההלכה והתורה.

אך, לפני שאנו באים לעסוק בפסיקותיו בענייני דת וצבא, צריך להאמר כי אין לנתק את פסיקותיו של הרב גורן מאישיותו המיוחדת, ולא ניתן להתייחס לו ולפסיקותיו בהלכות דת ומדינה מבלי להתייחס לשני גורמים שהשפיעו על אישיותו הדינמית והאמביציונית, ועל דרך חייו ועל השקפת עולמו. והם: קרקע גידולו בילדותו ונערותו בכפר חסידים בעמק יזרעאל החלוצית של ראשית שנות ה־30, וצמיחתו בבחרותו כאברך בעולם התורה של ישיבת חברון הליטאית. תפיסת עולמו של הרב, שהזינה את כל דרכו היתה מושפעת משני מקורות יניקה אלה. מחד, רצון עז לעשות את פסיקתו ישימה לחיי עם ישראל המתחדשים בארצו, ומאידך, "ייקוב הדין את ההור", ביטוס הפסק לעתים קרובות בדרך הפילפול של הישיבה הליטאית, כדי שיעמוד לא רק במבחן ההלכה הצרופה, שנפסקה על ידי גדול בתורה (היינו גב רחב של פוסק שאינו נרתע מחידושים נועזים בפסיקותיו), אלא גם בהתמודדות עם פלפולו של עולם הישיבות, שהתקשה לעכל את הנר-

¹ הרב שלמה גורן, "מדינת ישראל כשלב בחוץ נביאי ישראל" בתוך תורת המדינה, עמ' 475-465 (ירושלים, התשנ"ו)

עזות בפסיקה של הרב גורן, משום שלא קיבלו את הנחות היסוד שלו לגבי מעמדם של המדינה והצבא מבחינה רעיונית.

הסופר יהודה בורלא התייחס לפסקי ההלכה של הרב גורן שהתפרסמו באופן קבוע בשבועון הרבנות הצבאית "מחניים", ופנה אליו במכתב גלוי:

הריני רואה הכרח לעצמי להביע את דעתי על תפיסתכם היסודית העיקרית בשמירת השבת בכלל, ובפרט בענין קשר. דיונכם בשאלה זו (קשר בשבת), ולא רק בשאלה זו, מתנהל באותה המסגרת של שקלא וטריא לפי הפוסקים, לפיהם ולפי הבסיס ההלכתי בכלל הכל אתי שפיר, והמסקנה בסופו של הדיון היא לחומרה אסור. אולם קובל אני בכל תוקף, שאתם בדיוניכם מסיחים דעתכם - לא רק בשאלה זו - שבינתיים אלפיים שנה, חלו תמורה עצומה בחיי החברה בכלל, וגם בחיי העם היהודי. כלום תנאי המלחמה, מצבי המלחמה, מכשירי המלחמה ודרכי הלחימה וכו' וכו' בימינו - דומים לתנאים ולמצבים שלפני 2000 שנה? ודאי לדידכם ולדעתכם ההלכה היא נצחית. גם אני מודה בכך: נצחית ההלכה! אבל אם נשתנה הזמן מיסודו, אם קמו תנאים, יסודות ועיקרים אחרים, צריכה ההלכה להכניס תוך מסגרתה, תחת כנפיה את התנאים והמצבים החדשים, להעריך אותם ולשקול אותם ולקבוע מחדש את ההלכה. ואבקש דברי במשמעותם הגבוהה: אין אני מכוון כלל להוריד את ההלכה ממרותה על החיים, אלא להעלות את מרותה על החיים, כלומר: אין בוונתי לדרוש שההלכה תקל דעתה ותפסוק תמיד לקולא! אלא להביא בחשבון מעמיק ובהיר את המצע החדש של החיים, ואם באיזה עניין שהוא ידרשו התנאים והמצבים החדשים להחמיר תחמיר ההלכה בהתאם להם. במילים אחרות: לא לפרוק עול אני נושא את נפשי, אלא להתאמת העול על כתפי העם.

במכתב תשובה ארוך דחה הרב גורן את הביקורת על תפיסת עולמו הדתית והגיב על השגותיו של בורלא לפסקי ההלכה שלו:

מעריכים אנו את חרדתו של הסופר הנכבד ל"קדושת העתיד הודו והדרו", ואת כנות הדאגה המשתקפת מדבריו בכל הנוגע למקומה של ההלכה בחיינו הלאומניים אבל מאידך מבצבצת ספקנות רבה מבין השיטין ביחס לאפשרות כינון חיינו העצמאיים על העקרונות המקודשים של ההלכה היהודית לאור התמורות העצומות שחלו כביכול בחיי החברה ובחיי העם היהודי. מכאן השגותיו וטענותיו נגד הגישה שלנו לפתרון בעיות הצבא והמדינה על יסודות הקבועים והנצחיים של תורת ישראל, כפי שהם משתקפים בתורה שבעל פה ובספרי הלכה השונים בעלי הסמכות העליונה לקביעת דת ודין בקרב העם היהודי בכל תנאי החיים שלו. ברם ספקנות זו, שלצערנו שותפים לה רבים מבני ישראל, מקורה בשטחיות הידיעה (או בחוסר ידיעה מוחלטת) בסוגיה זו של האפשרות לחידוש סמכות ההלכה לקביעת אורח חיי העם במדינתו, ובחוסר עמקות מינימלית בבעיות היסוד בדרך קביעת ההלכה היהודית וסדר הפעלתה בחיים במדינה עצמאית ובשירותיה השונים לאור התורה.

על אף שקרוב לאלפיים שנה לא היו הלכות מדינה אלו אקטואליות כביכול אצלנו, כי תמיד נעשתה מלאכתנו בהחזקת הביטחון השוטף ויתר השירותים החיוניים לעם ולמדינה על ידי זרים, כך שהמאמץ העיקרי של העם בשטחי הדת היה נתון רק לפיתרון בעיות הפרט (או הרבה פרטים) מבלי כל צורך

לראוג לפתרונות ממלכתיים עבור מדינה שלימה, הרי בכל זאת גותרו לנו הנחיות יסוד מספיקות בכדי ללמוד מהם כיצד עלינו להתארגן מבחינת ההלכה לקראת כינון מחודש של עצמאות ישראל בארצו, לא רק בתקופה המשיחית לאחרית הימים, אלא גם בתקופת הביניים מעין זו כיום, ולדעת לעמוד ללא זעזועים והפתעות בפני כל התמורות האפשריות בחיי החברה האנושית, הן בשטח הטכני-מדיני, והן בשטח התודעה האנושית. חייבים אנו להודות מתוך צער עמוק שספקנות זו בכוחנו וביכולתנו להשתית את חיי המדינה על חוקי התורה ולענות על כל הבעיות שהזמן המודרני גרמן, אינה רק נחלתם של הבלתי דתיים, גם הקיצוניים מבין הסקטור הדתי שותפים לחרדה זו, וכתוצאה מכך משתרשת אצלה האמונה בסתירה מוחלטת שבין קיום מדינה יהודית לפני התקופה המשיחית לבין האפשרות של השתתת חי המדינה והעם על חוקי התורה וההלכה היהודית עקב נסיונו הרי בשטח זה של קביעת מכלול ההלכות וחוקי התורה בכל הנוגע לענייני בטחון, צבא ומלחמה וביתר שירותי המדינה החיוניים בהם נדרשת רציפות, הקפדה ועמידה על המשמר, אנו יכולים להצהיר קבל עם ועולם, כי קיימת אפשרות מלאה ללא כל סיוג להשתתת את אורח החיים במדינה על פי חוקי התורה וההלכה היהודית.²

בהקדמתו לפסקי ההלכה שקבץ בספר השו"ת "משיב מלחמה", כותב הרב גורן:

שונה היא פסיקה זו מפסיקה הלכתית אורחית רגילה, ושונה הוא ספר זה מכל ספרי שו"ת. באשר לנושאים שבספר זה, אין להם מסורת רצופה של פסיקה מדור לדור. אין להם חלק מקביל בשולחן ערוך, ולא בספרי הפוסקים קרוב לאלפיים שנה הופיעו בעיות אלו כ'הלכתא למשיחא' כדי למצוא מקורות הלכתיים והיסטוריים מוסמכים לפתרונם של אלפי הבעיות ההלכתיות של צה"ל, היה הכרח לאסוף ולקבץ כעמיר גורנה, את שכירי ההלכות, המנהגים והנהלים, שהיו קיימים בצבאות ישראל בימי קדם. להעלות אותם מתהום הנשייה, מתחת לחורבות מלכות ישראל, ללקטם מכתבי הקודש, מים שני התלמודים הבבלי והירושלמי, ממדרשי התנאים והאמוראים ושאר ספרות ההלכה מימי עולם ומשנים קדמוניות, כמו כן, השתמשנו בספרי החשמונאים ובשאר ספרים הקיצוניים, וספרי ההיסטוריה המקובלים עלינו, כגון ספריו של יוסף בין מתניהו הכהן וחבריו, ומכל מקום שידינו מגעת. בנינו הנוהגים אריח על גבי לבינה, והקמנו מהם יסודות איתנים למערכת פסיקה הלכתית מוסמכת הבנויה על תורת ישראל.

שני דברים שהם אחד, מאפיינים את רובם של פסקי הלכותיו של הרב גורן בענייני דת וצבא. האחד, שפסקותיו אינם ייחודיים לשומרי מצוות בלבד, בכך שהם אוטרים שפעולה כלשהיא הנחוצה לחיים התקינים של הצבא והכרוכה לכאורה בעבירה דתית, תיעשה על ידי יהודי שאינו דתי, על כן ומה שנראה על פניו כעבירה הלכתית, תיעשה מלכתחילה בהיתר, מתוך איסור גמור להבחין בין חייל שהוא דתי לחייל שאינו דתי שממילא אינו מקפיד על שמירת הדת:

יש לקבוע כי כל פעולה בטחונית שהינה חיונית, להתבצע בשבת, אין כל מקום לפי ההלכה להטיל אותה על אחרים שהם כביכול "לא דתים", כי כמו

² מחניים - שבועון דתי לחייל, גליון כ"ה ברך ו' יום העצמאות, התשי"ט.

שביחס לפיקוח נפש בשבת נפסקה הלכה מפורשת במסכת יומא פד, ב: "מחמין חמין לחולה בשבת בין להשקותו בין להברותו ואין עושין דברים הללו לא על ידי נכרים ולא על ידי קטנים אלא על יד גדולי ישראל" ברור איפוא שאין לקבוע יהודים כ'גויים' של שבת.³

המאפיין השני בפסיקותיו של הרב גורן הוא השלילה באופן עקרוני אפשרות של פתרון הלכתי בחיי המדינה והצבא בדרך "גוי של שבת" על אף שמושג זה יש לו מעמד ומקום בהלכה.

כדי להבין מה הינחה את הרב גורן לא לסטות משני עקרונות אלה, עלינו להכיר את הרקע שממנו הוא התחיל את פעילותו בצה"ל. כאשר נכנס הרב לתפקידו כרב הצבאי הראשי, בתקופת מלחמת השחרור, עדיין פעלו בצבא יחידות מיוחדות בהן רוכזו חיילים דתיים, על פי המודל שעיצבה הפלוגה הדתית בארגון ה"הגנה". באחד הימים, סירבו שני טבחים דתיים למלא אחר פקודה לבשל בשבת לפני צאת יחידתם לקרב. עקב כך, נשפטו השניים ונשלחו למאסר. כאות מחאה, התפטר שר הדתות הרב מימון מן הממשלה, והסכים לחזור בו מהתפטרותו רק לאחר שהוקמה "ועדת שרים לענייני החייל הדתי" שהבטיחה לבחון את דרכי השתלבותם של החיילים הדתיים בצה"ל. בראש הוועדה עמד ראש הממשלה ושר הבטחון דוד בן גוריון, והחברים בה היו השרים הדתיים הרב מימון, משה שפירא והרב יצחק מאיר לוי. שלושת השרים הדתיים הציגו עמדה אחידה שעיקרה דרישה אולטימטיבית להקמת יחידות מרוכזות של חיילים דתיים בכוחות היבשה, האוויר והים, כדי שלא יצטרכו לעמוד בניסיון.

דרישה זו נתמכה על ידי הרבנות הראשית לישראל, שהחליטה במועצתה לדרוש את ריכוז החיילים הדתיים ביחידות דתיות. גם שרי מפלגות השמאל תמכו בדרישה להקמת יחידות מיוחדות לחיילים דתיים, מתוך מחשבה שבכך יוכלו לשחרר את כלל צה"ל מעול השמירה על אורח חיים דתי. הרב גורן, שהופיע בפני הוועדה, דחה בתוקף עמדה זו של ריכוז החיילים הדתיים ביחידות מיוחדות, משני נימוקים: א) הרצון להימנע מיצירת "גיטאות" בהם ירוכזו החיילים הדתיים. ב) הרצון להימנע מוויתור על אורח חיים יהודי מחייב לצבא כולו.

דוד בן גוריון תמך בעמדתו של הרב גורן ולבסוף הכריעה עמדתו והוחלט שבצבא כולו ישמרו על הכשרות והשבת, כל עוד הדבר אינו פוגע בבטחון המדינה. החלטה זו היתה אתגר לרב גורן שביקש להוכיח שאפשר לקיים צבא מודרני על פי ההלכה. אופיינית לאותם ימים, שאילתא שהגיש חבר מועצת המדינה הזמנית נ. ניר רפאלקס (מפ"ם) לשר הבטחון:

האם ידוע לממשלה, שבקלט בקרית מאיר ביום ששי, 17 בספטמבר 1948 ניתנה פקודה לכל החיילים להתפלל? העתונים מוסרים אפילו שבתפילת "שמונה עשרה" ניתנה פקודה "אחורה פנה". האין הממשלה חושבת שאפילו חייל אי אפשר להכריחו להיות דתי ולהתפלל, בשעה שהוא אינו דתי ואינו רוצה להתפלל? האין הממשלה חושב, שפקודת "אחורה פנה" בתפילת "שמונה עשרה" פוגעת גם ברגשותיהם הדתיים של אנשי דת? ומה חושבת הממשלה לעשות, כדי למנוע בצבא את הפגיעה בחופש המצפון וברגשותיהם הדתיים והחופשיים של החיילים?

³ משיב מלחמה א' עמ' קצא-קצב

תשובת שר הבטחון מר דוד בן גוריון:

לפי הביאורים שנתקבלו מאת מפקד מחנה קלט מרכזי מספר 1 נערך מיסודר ביזמת קצין-התרבות וקצין-הדת של שח"ק (שירות חיול וקליטה). המיסודר פורסם בפקודת היות כמיסודר חובה למנגנון ולמגוייסים. חוץ מקצין אחד ממנגנון המחנה לא הביע איש רצונו להיעדר מן המיסודר. קצין הדת של שח"ק נשא נאום קצר, הרב טבורש בירך בשם הרבנות הראשית, הזון רוניק התפלל וקידש על היין. השתתפו כ־600 איש. מפקד המחנה נתן לתפילה צורה צבאית מתוך דאגה להופעה צבאית נאה. לא היתה כל כוונה למפקד, לכפות כפייה דתית כלשהיא או "לעשות נפשות".⁴

כעת נפנה לעיין בגופי פסקי הרב גורן, שניתן לחלק לארבע קבוצות:

א. פסקי הלכה שבאים להתמודד עם בעיות הלכתיות שכבר היו לעולמים. העיסוק בשאלות אלה בספרות ההלכה היה רב, אלא שפסקיו של הרב גורן באו להתאימם למציאות היהודית שהזמן גרמא, כך לדוגמא, שאלת העגונות. שאלה זו היתה קיימת מאז ומעולם, ונידונה בהרחבה בספרות ההלכתית בכל הדורות. אכן, לנוכח מציאות של מדינה יהודית וצבא יהודי, התעוררה שאלה זו בצורות חדשות ובנסיבות אחרות מכפי שהכירה אותן הספרות הרבנית המסורתית. חיילים שנעלמו בתוך סערת המלחמה ולא נודע גורלם, "נעדרים" בלשון הצבא, הצריכו פסיקה הלכתית סמכותית, כדי לפתור את בעיית העגינות של נשותיהם. "תקנת העגונות" של מלחמת השחרור ומלחמת ישראל האחרות, התרת העגונות של "אח"י אילת", התרת העגונות של צוות הצוללת "דקר", כמו גם התרת העגונות של אניית צים "מצדה", הן היו מצבים בלתי-צפויים בכתב ההלכתי עד עתה. אמר הרב גורן:

תקנת העגונות של נשי החיילים והלוחמים אשר נעדרו מן הקרבות ללא עדות מספקת על מותם, היוותה תמיד בעייה חמורה ביותר בבית מדרשם של הסנהדרין מדור דורתקנת ישי ורוד לכתוב גט כריתות לכל יוצאי הצבא, אינה מעשית בזמננו, באשר החיילים לא יסכימו לכתוב גט כריתות ממש לנשותיהם אפילו על תנאי כמו כן מאחר והחיילים חוזרים לחופשותיהם הביתה עלול להתבטל על ידי כך הגט מאליו, ואין זה מעשי לכתוב גט מחדש בכל פעם לאחר הגיעם הביתה לחופשה. נוסף על כך, צעד כזה היה פוגע קשות במורל של החיילים במיוחד בזמני מלחמה-נוסף על כך, נסיבות המלחמה הפתאומית של מלחמת השחרור והעברת עולים ישר מן האניות לקרב הועמדנו בפני הבעייה האנושית הכאובה ביותר למצוא היתר למאות העגונות שבעליהן נעדרו ממלחמת השחרור ללא עדות מספקת על נפילתם.⁵

ב. פסקי ההלכה מקיפים, מבוררים ומנומקים, שכולם עומדים ומבוססים על עקרונות הלכתי בסיסי, במסגרתו ניתן להגדיר מצבים מסויימים, ועל יסודותיו לבנות ולפתח בנין הלכתי רב קומות ולהתאים את נסיבותיו לעקרון ההלכתי הבסיסי. לדוגמא: העיקרון של "פיקוח נפש", המבוסס על הפסוק (ויקרא יח,ה): "ושמרתם את חוקותי ואת משפטי אשר יעשה אותם האדם וחי בהם אני ה'". ודרשו חז"ל:

⁴ ישיבה עשרים ושתיים של מועצת המדינה הזמנית, ד' תשרי התש"ס 7.10.48.

⁵ משיב מלחמה ג' עמ' יב"ד.

רבי שמעון בן מנסיא אומר: (שמות לא) ושמרו בני ישראל את השבת, אמרה תורה: חלל עליו שבת אחת, כדי שישמור שבתות הרבה. אמר רבי יהודה אמר שמואל: אי הוא התם הוה אמינא: דידי עדיפא, מדידהו, (ויקרא יח) וחי בהם - ולא שימות בהם] (יומא פה:)

על עיקרון זה מתבססים רוב רובם של ההיתרים ההלכתיים המקיפים את כל תחומי החיים ובכל הזמנים. ואכן, רבים מפסקי ההלכות בעניני דת ודין של הרב גורן ובעיקר בנושאי שמירת שבת וחילולה - כמו רבים מפסקי ההלכה בכל הדורות - מתבססים על עיקרון חשוב זה. עם זאת, לא תמיד ניתן ליישם את העיקרון של "פיקוח נפש" כדי להתמודד ולפתור בעיות הכרוכות בקיום מדינה וצבא מודרניים.

בעיית השבת היתה מאז ומתמיד קשה ביותר לפתרון, ונשארה גם כיום הדילמה ההלכתית החמורה ביותר בשירות הצבאי. פרק מיוחד תופסת הטכנולוגיה המתוחכמת, הקשורה על כל חילות צה"ל ושירותיו הבטחוניים המופעלת גם בשבתות ומועדים, לא רק בעת מלחמה אלא גם בעת רגיעה ושלום, כגון מערכות הקשר ביחידות, שקשה להשביתן בשבת ללא פגיעה בטחונות. והיה איפוא צורך חיוני בהגדרת הפעילות האלקטרונית במור נחים הלכתיים ובהסקת מסקנות מעשיות בענין זה. לכן, לצד העיקרון הבסיסי של "פיקוח נפש" אימץ הרב גורן בפסיקותיו עוד שני עקרונות יסוד. האחד, העיקרון המתיר בגסיבות מסויימות "מלחמה בשבת" המבוסס על הפסוק " (דברים כ, יט-כ): "כי תצור אל עיר ימים רבים להלחם עליה לתפשה ובנית מצור על העיר אשר הוא עשה עמך מלחמה עד רדתה", שעליו דרשו חז"ל (שבת יט.): "עד רדתה" - אפילו בשבת.

לעקרון זה העניק הרב גורן משמעות מרחיבה. דוגמא אופיינית לה היא השאלה הבאה:

אנשי הג"א, הנשלחים לשמור ולאבטח בפני פעולות חבלה, אירועים בשבת שעצם קיומם מהווה חילול שבת, כגון: משחקי ספורט וכיוצ"ב, והשמירה או ההבטחה כרוכים בחילול שבת, האם מותר לחיילים לחלל שבת כדי לשמור על האירועים שיש בהם חילול שבת? האם אין בזה משום מסייע לעוברי עבירה?

והתשובה:

מבחינת ההלכה בכל מקום ובכל זמן שישנו חשש לפעילות האוייב נגד יהודים, או נגד רכושם, או נגד שטחים שלנו, ותהא סיבת היות היהודים במקום שהינם מה שתהא מותר לנקוט גם בשבת בכל האמצעים בכדי למנוע זאת מהם. לכן אנשי הג"א הגדרשים לשמור על מקומות בהם מתכנסים האנשים בשבת, גם אם ההתקהלות היא למטרה שיש בה משום חילול שבת, בכל זאת חייבים לעשות הכל בכדי לא להפקיר את חיי האנשים לפעולות עויינות של האוייבלכאורה, קשה מבחינה מצפונית להתיר זאת ולהכריח יהודים שומרי תורה ומצוות לחלל שבת מן התורה לצורך בידור של אחרים. ברם, כאשר מגיעה כבר השבת וידוע שהקהל מתאסף לשם, בוודאי שמותר לעשות הכל כדי למנוע חבלה או פגיעה בחיי אדם מטעם פיקוח נפש או מטעם "עד רדתה".⁶

⁶ משיב מלחמה א' עמ' קפב-קפד.

העיקרון השני רואה בכיבוש ויישוב ארץ ישראל מצווה הדוחה שבת, עיקרון המתבסס על הפסוק (ויקרא כו, מב): "וזכרתי את בריתי יעקוב ואף את בריתי יצחק ואף את בריתי אברהם אוכר והארץ אוכר". ודרשו במדרש⁷: "והארץ אוכר" - מכאן אתה למד שארץ ישראל שקולה כנגד המילה. כשם שמצוות מילה דוחה את השבת, כך כיבושה של ארץ ישראל דוחה את השבת...⁸

ג. פסקי הלכה "מאולתרים", שהורתם ולידתם תוך כדי פעילות המבצעית של הצבא, ופתרוןם ההלכתי הוא כ"פסק הלכה". על אף עיגונם ב"משא ומתן" ופילפול הלכתי, פסקים אלה נראים כמי ש"אונסים" את ההלכה לקבל על עצמם עול מציאות ותנאים שאין להתעלם מהם. לדוגמא - השאלה:

בזמן הנסיגה מן האיזור [סיני], התעוררה אצלנו בעייה הלכתית: האם לפי חוקי התורה מותר לקצץ עצי מאכל בנסיגתנו?

סיכום תשובת הרב גורן, (לאחר בירור הלכתי מקיף):

כאשר צבא ישראל כובש שטח של האוייב מחוץ לגבולות ארץ ישראל, שלא למטרת כיבוש והתנחלות, הרי כאשר הצבא עוזב את האיזור הכבוש ונסוג ממנו, מותר להכרית עצי מאכל ולסתום המעיינות. כשצבא ישראל נסוג מאיזור כיבוש מחוץ לגבולות אבל לא כן בארץ ישראל, גם אם המקום מיושב על ידי גויים, אסור להשחית עצי מאכל, ואסור לסתום מעיינות מים ולא לגרום להרס ולחורבן, והעושה כך בין משעת לחימה כשהדבר אינו חיוני לנצחון, או להגנה עצמית, ובין לאחר הכיבוש והלחימה, עובר לפי כל הדעות על איסור 'לא תשחית את עצה' (ולפי שיטת רבנו הלל), אם מדובר בעצי מאכל עובר על שני לאוין ועשה⁹.

הרב גורן סבר כי התחמקות ממציות פתרון הלכתי לשאלות הללו יכולה להתפרש חלילה כ"פשיטת רגל" ואוולת יד מצד ההלכה להתמודדות עם החיים המודרניים בכלל ועם מציאות של מדינה יהודית עם צבא יהודי בפרט, כמו גם התייחסות לחייל ולמשפחתו.¹⁰

ד. הוראות לצבא שתוכנן ענייני דת. הוראות אלה נוסחו על ידו כפקודות צבאיות לכל דבר והן נכללו בספרי החוקים של צה"ל - "פקודות מטכ"ל" ו"הוראות הפיקוד העליון", מאחר שניסוחם נעשה על ידי רב פוסק בהתאם לתפיסת עולמו הדתית-הלכתית, ניתן לפקודות אלה תוקף הלכתי נורמטיבי של פסקי הלכה.

- - -

כללו של דבר, בשנות כהונתו כרב הראשי לצה"ל ולאחר מכן ככהונתו כרב ראשי

⁷ ילק"ש תת"ס

⁸ "לחימה בשבת באספקלריה של ההלכה" - טעם חדש להיתר לחימה בשבת - כיבוש הארץ, משיב מלחמה א' עמ' קא"גה.

⁹ משיב מלחמה בד' סימן קנ"ו, עמ' תלט.

¹⁰ משיב מלחמה א' סימן מ"ח, עמוד שנו.

לישראל, לא חדל הרב גורן מלהתמודד עם שאלות ובעיות הלכתיות שצצו ועלו בחיי המדינה, הן בעקבות התפתחויות טכנולוגיות ומדעיות שהזמן החדש גרמן, הן אלה שנבעו מתפיסת העולם הדמוקרטית של החברה האנושית בכלל והעם היהודי בפרט. אכן לא כל השאלות שצצו ועלו מצאו את פתרונן ההלכתי בפסקיו של הרב גורן. כמה וכמה מן הדיונים ההלכתיים שעמהם התמודד, נשארו מעורפלים ומסקנותיהם אין בהם מענה של ממש לאתגרים של התקופה המודרנית. עם זאת יש לומר, שבעיני צבא ובטחון הוכיח הרב גורן שתפיסתו הבסיסית ולפיה ניתן לקיים צבא מודרני על בסיס חוקי התורה ודיני ההלכה, והחיקף העצום של מאות פסקי ההלכה שכתב בכל תחומי הפעילות הבטחונית והצבא, הם נדבך חשוב ביותר לתפיסת העולם הדוגלת באפשרות החיבור בין הדת והמדינה, ולא רק מן הבחינה המעשית היומיומית של האיש הדתי ושומר המצוות.